

УДК 347.6

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ ЗА ПРОСТРОЧЕННЯ СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

PARENTS' RESPONSIBILITY FOR LATE PAYMENT OF MAINTENANCE: SEPARATE ISSUES

Оніщенко О.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права і процесу

Юридичного інституту Національного авіаційного університету

Ніколаєць Ю.М.,

студентка

Юридичного інституту Національного авіаційного університету

Статтю присвячено проблемі відповідальності батьків за прострочення сплати аліментів, стягненню неустойки як способу захисту права дитини на утримання. У статті визначається правова природа неустойки у сімейному праві.

Ключові слова: відповідальність батьків, аліменти, прострочення сплати аліментів, заборгованість за аліментами, неустойка.

Статья посвящена проблеме ответственности родителей за просрочку уплаты алиментов, взыскания неустойки как способа защиты права ребенка на содержание. В статье определяется правовая природа неустойки в семейном праве.

Ключевые слова: ответственность родителей, алименты, просрочка уплаты алиментов, задолженность по алиментам, неустойка.

The article is devoted to an issue of responsibility for late payment of maintenance, recovering a penalty as a way of protecting child's right to the content. In the article the legal nature of a penalty in family law is defined.

Key words: responsibility of parents, maintenance, the delay of paying maintenance, debts on the maintenance, a penalty.

Постановка проблеми. Утримання батьками своїх дітей до повноліття є їх конституційним обов'язком, який передбачений частиною 2 статті 51 Конституції України [1, ст. 51], окрім того спеціальним кодифікованим нормативно-правовим актом – Сімейним кодексом України (далі по тексті – СК) у статті 180 передбачений аналогічний обов'язок батьків щодо своїх дітей [2, ст. 180].

Проте, на жаль, цей обов'язок не завжди добровільно виконується батьками і виникає потреба застосування заходів примусу до осіб, які добровільно відмовляються виконувати свої аліментні обов'язки. На сьогодні ступінь виконання рішень судів, зокрема й з аліментних зобов'язань, не можна визнати задовільним. Це одна з причин виникнення заборгованості за аліментами. Наслідки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей очевидні. Дитина нерідко позбавлена не тільки можливості виховуватись у повноцінній сім'ї, а й засобів до існування.

Тому суттєвою гарантією виконання зобов'язань по сплаті аліментів є виплата неустойки. Значення встановлення такої міри сімейно-правової відповідальності за неналежне виконання аліментних зобов'язань полягає у тому, що воно гарантує фактичну реалізацію права дитини на своєчасне утримання, є надійним способом захисту прав дітей та мірою відповідальності. На думку практиків, неустойка може спонукати недобросовісних неплатників все ж таки сплатити аліменти вчасно і водночас може стати не актуальним подання заяви про скасування судового наказу чи апеляційної скарги, а це в свою чергу зекономить час суддів на розгляд даної категорії справ [6].

Метою цієї статті є дослідження особливостей неустойки за прострочення сплати аліментів як виду сімейно-правової відповідальності.

Стан дослідження. Питання визначення правової природи аліментів, видів аліментних зобов'язань, порядку стягнення аліментів не є обійденим увагою в правовій науці. Разом з тим, неустойка як міра сімейно-правової відповідальності та спосіб захисту за прострочення сплати

аліментів, стала предметом наукових досліджень тільки після прийняття СК. Окремі питання правової природи неустойки як міри сімейно-правової відповідальності та способу захисту за прострочення сплати аліментів досліджували: Ю. Ф. Беспалова, Н. Ф. Звенигородська, Я. В. Новохатська, Л. В. Афанасьєва, Л. В. Красицька, Л. В. Сапейко, З. В. Ромовська.

Виклад основного матеріалу. Заборгованість по сплаті аліментів в більшості випадків пов'язана з неналежним виконанням батьками своїх обов'язків по утриманню дитини. Слід відзначити, що СК, порівняно з КЗпШС, значно розширив можливості судового захисту сімейних прав, в тому числі і права на утримання, і вперше вводить такі традиційні для цивільного права способи захисту, як відшкодування матеріальної шкоди (збитків), моральної шкоди, а також стягнення неустойки (пені) [7, с. 71]. Раніше зазначені способи захисту не були характерні для методу правового регулювання сімейних відносин, хоча сплата неустойки – це санкція, яка широко використовується при прострочці виконання грошових зобов'язань не тільки цивільних, а і господарських, податкових.

Як і будь-яка новація, неустойка не отримала однозначної підтримки в науковому колі. Можливість стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів була предметом дискусії, як зазначає З. В. Ромовська, ще на етапі розробки проекту СК. Оponentи вважали, що неустойка – це спосіб забезпечення виконання лише цивільного зобов'язання, тому щодо обов'язку по утриманню застосовуватися не може. З таким висновком не можна погодитися. Неустойка у формі пені – це універсальний спосіб забезпечення будь-якого грошового зобов'язання, незалежно від підстави його виникнення. Тому немає достатніх аргументів для заперечення її застосування у разі виникнення заборгованості за аліментами) [8, с. 415].

Відповідно до ч. 1 ст. 196 СК, при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стяг-

нення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Самого поняття неустойка СК не розкриває. Тому, щоб, перейти саме до неустойки в сімейних правовідносинах, правильніше почати з розгляду загально-цивільного її визначення. Так, ст. 549 Цивільного кодексу України (далі по тексту – ЦК) неустойку (штраф, пеню) визначає як грошову суму або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання [3, ст. 549]. Слід зазначити, що СК розглядає неустойку тільки у формі пені, тобто неустойки, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Причому, сімейне законодавство розглядає неустойку й пеню, як синонімічні терміни.

Окрім того, що неустойка, передбачена ст. 196 СК не має, на відміну від цивільного права, універсального характеру, і не може застосовуватися до будь-яких грошових зобов'язань, які виникають між суб'єктами сімейних відносин. По-перше, дана норма розташована в главі 15 СК «Обов'язок матері, батька утримувати дитину», норми якої регулюють відносини щодо утримання неповнолітніх дітей, але застосовуються і до відносин щодо утримання батьками своїх повнолітніх дітей (ст. 201 СК). Тобто, вона не підлягає застосуванню до аліментних відносин подружжя. Згідно зі ст. 274 СК, визначення заборгованості за аліментами, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів, а також повне або часткове звільнення їх від сплати заборгованості провадиться відповідно до положень, встановлених статтями 194-197 СК.

По-друге, право на неустойку в особі виникає тільки при виникненні заборгованості по сплаті аліментів за рішенням суду. В сімейному праві відсутній інститут забезпечення виконання договірних зобов'язань. З огляду на це, актуальним є питання про можливість застосування договірної неустойки.

Закон передбачає два порядки сплати батьками аліментів на дитину: добровільний та примусовий. У науковій літературі добровільне виконання батьками обов'язку щодо утримання дитини поділяють на фактичне і договірне [2, ст. 168]. У нормально функціонуючій сім'ї обов'язки щодо утримання виконуються батьками добровільно. СК надає також батькам можливість з метою забезпечення інтересів дитини виконувати аліментні зобов'язання шляхом укладення низки договорів: договір про сплату аліментів на дитину, **припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно**, тощо. У випадку виникнення спору про надання коштів на утримання дитини, застосовується примусове виконання аліментного обов'язку в судовому порядку.

Щодо визначення правової природи договору аліментного договору, цікавою є позиція російського вченого О. В. Капітової, яка вважає, що добровільний порядок має місце при наданні утримання без будь-якої формалізації відповідних відносин. Якщо ж сторони уклали договір про сплату аліментів або будь-яку іншу сімейну угоду, яка містить відповідні зобов'язання, то в цьому випадку мова йде про примусовий порядок виплати аліментів, оскільки кожен з учасників такої угоди бере на себе обов'язок по виконанню її умов. Відповідно, такий характер взаємовідносин між членами сім'ї передбачає примусовий, а не добровільний порядок виплати аліментів [9, с. 12].

На жаль, укладення договору ще не гарантує його належного виконання. Наслідки такого невиконання можуть бути передбачені самим договором. Але що роботи, коли в договорі такі умови відсутні? Зазначене питання СК не регулюється. Немає однозначної думки з цього приводу і в правовій науці. Одні автори вважають, що у випадку відсутності в договорі санкції за його порушення, до винної особи необхідно застосовувати санкції, передбачені для стягнення аліментів у судовому порядку: «у договорі

можуть бути встановлені засоби забезпечення виконання зобов'язань, наприклад, сплата неустойки у разі прострочення терміну виплати аліментів тощо. Зокрема, у ст. 196 СК визначено, що одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Отже, навіть при невключенні цієї умови до договору, неустойка може нараховуватися згідно з вимогами законодавства [4, с. 485].

Російський вчений О. Ю. Косова взагалі категорична в даному питанні, вона вважає, що на теперішній час і взагалі недопустиме застосування заходів відповідальності, якщо сторони спеціально не обумовили таких умов в аліментному договорі [10, с. 204]. Зазначену позицію поділяє і Верховний Суд України: відповідно до п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу країни при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» № 3 від 15.05.2006 р. якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі. Л. В. Красицька також в залежності від підстав встановлення неустойки, передбачену ст. 196 СК України, відносить до законної [11, с. 320].

З огляду на зазначене вище, можна зробити висновок, що неустойка, зазначена у ст. 196 СК, застосовується тільки у випадку примусового стягнення аліментів на підставі рішення суду. Враховуючи, що ст. 9 СК закріплює диспозитивне регулювання сімейних відносин між членами сім'ї та родичами шляхом укладення домовленості чи договору, якщо це не суперечить вимогам СК та моральним засадам суспільства, можливість стягнення неустойки (як і її розмір) може бути передбачено аліментним договором. Тільки в цьому випадку зазначена санкція може бути застосована до платника, який порушив свій обов'язок.

У свою чергу виникає питання: чи можливо у випадку невиконання (неналежного виконання) договору про сплату аліментів звернутися з позовом про стягнення аліментів і сплати неустойки до суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 189 СК у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Правило, встановлене зазначеною статтею, конкретизується у п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу країни при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» № 3 від 15.05.2006 р., де увагу судів звернено саме на обставину, що у разі невиконання батьком (матір'ю) свого обов'язку за договором стягнення аліментів здійснюється не за судовим рішенням, а на підставі виконавчого напису нотаріуса органом державної виконавчої служби.

Можливість використання такого інструменту захисту прав та інтересів, як виконавчий напис нотаріуса, має важливе значення, тому що це є одним з найбільш ефективних та діючих механізмів, які дозволяють у найменші строки та найменшими витратами задовольнити законні вимоги. Разом з тим, ми вважаємо, що ч. 2 ст. 189 СК не позбавляє можливості особу звернутися відразу до суду і скористатися способами захисту, передбаченими ст. 18 СК, або договором. Логічним є звернення до суду з вимогою про примусове виконання договору, відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Але практично і теоретично не виключається ситуація звернення особи з заявою про видачу судового наказу про присудження аліментів на дитину в порядку наказного провадження або стягнення аліментів в порядку позовного провадження.

Враховуючи, що сторони в аліментному договорі мають право визначити на власний розсуд усі питання щодо розміру, строків та порядку сплати аліментів, визначений

судом розмір аліментів може суттєво відрізнятись від визначеного договором. Фактично ж отримуємо ситуацію «одночасного» застосування договірної і судового порядку стягнення аліментів.

З огляду на зазначене, погоджуємося з позицією Л. В. Афанасьєвої, яка пропонує передбачити законодавчо, що наявність угоди про надання утримання (аліментів) перешкоджає зверненню до суду з позовними вимогами про стягнення аліментів, разом з тим суб'єкти аліментного правовідношення в цьому випадку не позбавлені можливості оспорювати в судовому порядку власне саму угоду про сплату аліментів [12].

Виключається можливість «одночасного» застосування договірної і судового порядку стягнення аліментів і Конвенцією про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, яку нещодавно ратифікувала Україна: відповідно до підпункту с) п. 3 ст. 30 угода про утримання є несумісною з рішенням, винесеним стосовно тих самих сторін та з тією самою метою або в запитуваній державі, або в іншій державі за умови, що останнє рішення відповідає умовам, необхідним для його визнання та виконання в запитуваній державі [5].

Ще одне питання, на якому вважаємо за потрібне зупинитися, це питання про можливість застосування позовної давності при стягненні неустойки. На підставі аналізу судової практики по даній категорії справ, можна зробити висновок, що розмір неустойки, яку стягає позивач значно перевищує розмір самої заборгованості по сплаті аліментів (наприклад: 27392 грн. заборгованість по аліментам і 149175 грн. 93 коп. неустойка [13], 1016 грн. і відповідно 15 783 грн. [14], 2076 грн. і відповідно 88 26 грн. 34 коп. 2076 грн. [15]). Це пов'язано як з великим її розміром (порівняно з неустойкою, яка застосовується як засіб забезпечення цивільних і господарських зобов'язань), так і з тією обстави-

ною, що стягнення неустойки стає предметом судового розгляду у випадку досить тривалої несплати аліментів. Але не останню роль у «збільшенні» розміру неустойки відіграє відсутність часових обмежень по її стягненню, які передбачені, наприклад, у ЦК (ст. 258 – 1 рік), Господарському кодексі України (ч. 6 ст. 232 – 6 місяців).

Позовною давністю відповідно до ст. 256 ЦК є строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист своїх прав та інтересів. Статтею 258 ЦК передбачено, що позовна давність про стягнення неустойки (штрафу, пені) встановлюється в один рік. За загальним правилом норми про позовну давність поширюються на всі цивільні правовідносини, за винятком тих, на які позовна давність не поширюється. Невичерпний перелік таких відносин визначено ст. 268 ЦК. СК встановлює принципово інший підхід щодо застосування позовної давності у сімейному праві. Відповідно до ч. 1 ст. 20 СК до вимоги, що випливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 СК. Оскільки стягнення аліментів та неустойки по сплаті аліментів законодавець до переліку винятків не включив, можна зробити висновок, що на зазначені відносини позовна давність не поширюється. Ця позиція була підтримана і Верховним Судом України: право одержувача аліментів на стягнення неустойки (пені) за прострочення їх сплати передбачене статтею 196 СК України, а відтак до вимог позивача позовна давність застосуванню не підлягає [16; 17].

Висновки. Таким чином, розглядаючи правову природу неустойки, можна зробити висновок, що вона є різновидом сімейно-правової відповідальності, санкцією в сімейному праві, яка має свої особливості, порівняно з інститутом неустойки в цивільному праві, і виступає досить дієвим способом захисту сімейних прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 184.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Голос України. – 2003. – № 45–48.
4. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.
5. Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : Закон України від 15.02.2013 // Голос України. – 2013. – № 31.
6. Чундак М. В. Стягнення аліментів в порядку наказного провадження. Основні проблеми та шляхи для вдосконалення законодавчих норм / М. В. Чундак // Часопис Академії адвокатури України. – № 15 (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ChaaU/2012_2/12cmvzn.pdf.
7. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисов, І. В. Жилінкова та ін. за заг. ред. В. І. Борисової і І. В. Жилінкової. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2009 – 288 с.
8. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре». 2006. – 568 с.
9. Капитова О. В. Правовая природа механизма алиментирования в семейном праве Российской Федерации : автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / О. В. Капитова. – Москва, 2009. – 25 с.
10. Косова О. Ю. Алиментные обязательства : монографія / О. Ю. Косова. – Иркутск : ИЮИ ГП РФ, 2003. – 215 с.
11. Красицька Л. В. Стягнення неустойки як спосіб захисту права дитини на утримання / Л. В. Красицька // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 317–331.
12. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Л. В. Пазюк. – Харків, 2002. – 15 с.
13. Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області (справа № 0909/1091/2012) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23710208>.
14. Рішення Шевченківського районного суду міста Запоріжжя (справа №2- 2509/11) від 21 грудня 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28166028>.
15. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області (справа №22-383) від 15.02. 2007 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1025721>.
16. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 травня 2009 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3835821>.
17. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 серпня 2009 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4501882>.